

הגות וחינוך

הרב צבי א' נויגרשל

משפטי ה' לישראל

— ז —

לאחר הדיון בשיטות המחשבתיות* אציע בע"ה גישה נוספת. כתב ר' סעדיה גאון: "וכן השכל מחייב שימנעו הנבראים מלהזיד זה נגד זה בכל אופני הזדון, לפיכך נתחייב שלא ירשה להם החכם דבר זה"³⁵. כל בני האדם שווים כי הם נבראי ה'. על כן השכל מחייב שלא יפגעו זה בזה מכל בחינה שהיא. פגיעה בזולת היא פגיעה במעמד היותו נברא ע"י הקב"ה, היותו תכלית לעצמו, פגיעה בשוויון הבסיסי של כל בני האדם. בחינה נוספת, "כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו" (דברים ל"ב, ט), "כלל האומה הישראלית נמשלה לחבל שהוא מפותל מהרבה חוטים... וכל נשמות ישראל למעלה מקושרים המה ולמטה כל אחד נשמה בפני עצמה"³⁶. ועל כן "תנן במס' סנהדרין פ"ו, מ"ה כשאדם מישראל מצטער שכינה מה אומרת יקלני מראשי"³⁷. נפשות ישראל מקושרות עם הקב"ה "נשמתא דנשמתין", על כן פגיעה באיש ישראל היא פגיעה בקב"ה "נרגש החבל העבה למעלה"³⁸.

הקשר בין נפשות ישראל עם הקב"ה הוא יסוד אחדות ישראל. וכן לשון הירושלמי, נדרים פ"ט, ה"ד: "כתיב 'לא תקום ולא תטור את בני עמך', האיך עבידא הוי מקטע קופר ומחת סכינא לידיה תחזור ותמחי לידיה 'ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה". מפרש הנצי"ב: "שהנקימה בחברו דומה לאדם שמחתך בשר ולא נוהר היד שאוחז הסכין והכה בסכיניו על ידו השנית, האם תעלה על הדעת לחזור ולהכות את היד החותך ולנקום בה..."

* בחלקו הראשון של המאמר שפורסם בבטאון **שמעתין מס' 128**, עמ' 111-116.
35. רס"ג, אמונות ודעות מאמר שלישי, תרגום ר"י קאפח, הוצ' סורא, עמ' קי"ז. עיקרון זה מחייב, לנהוג בצדק וביושר ובמשפט"י וכו'. (שם, עמ' קי"ח).
36. העמק דבר, דברים ל"ב, ט ד"ה יעקב חבל נחלתו.
37. שם, בראשית מ"ט, כד, ד"ה מידי אביר יעקב.
38. הרמב"ם אינו גורס שכינה. עיין תוס' יו"ט מס' סנהדרין שם.

כך אין לנקום מחברו אחר שכבר הזיק והרי הוא כמוך שכל ישראל נפש אחת³⁹. פגיעה באדם מישראל היא, איפוא, פגיעה באחדות ישראל, פגיעה בנפש הישראלית הכללית, אשר היא ביטוי של נשמתא דנשמתין דישראל – הקב"ה, והיא – אם כן – פגיעה גם בקב"ה.

אדם מישראל, מלבד מעלתו כנברא ה', זכה למעלת עבד ה'. אסור לפגוע במעמדו זה, "כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים על תנאי שלא ישתעבדו בהם, "אני ה' אלקיכם מה ת"ל, מלמד שכל המשתעבד בהם למטן מעלין עליו כאילו משתעבד למעלין⁴⁰. אף לאדם עצמו אסור לפגוע במעמדו שלו. "רבן יוחנן בן זכאי היה דורש את המקרא הזה כמין חומר, מה נשתנה אוזן מכל האברים שבגוף, אמר הקב"ה אוזן ששמעה קולי על הר סיני בשעה שאמרתי כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים והלך זה וקנה אדון לעצמו – ירצעי⁴¹. אמור מעתה היחסים בין אדם לחברו בעם ישראל הם עניין לקב"ה הן מבחינת היות האדם נבראו של ה'⁴², והן מבחינת היות נשמות ישראל קשורות לנשמתא דנשמתין – הקב"ה, והן מבחינת היות אדם מישראל עבד ה'.

מאחר והמצוות שבין אדם לחברו הן גם מצוות שבין אדם למקום⁴³. על כן, תיקון הפגיעה בזולת מחויב בשני המישורים: תיקון העוול במישור האנושי ותיקון החטא במישור האלוקי. "דרש רבי אלעזר בן עזריה 'מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו', עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר עבירות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו" (משנה יומא פרק ח', ז) הפוגע בחברו חייב כפרה ביום הכפורים לפני ה' כמו שעובר איסור כלפי המקום. התיקון במישור האלוקי – כפרה של ה' על מעשה החטא – תיתכן רק לאחר התיקון במישור האנושי, ביטול הנזק של החבר ריצויו ופיוסו עד קבלת מחילתו. "עבירות שבין אדם לחברו... אינו נמחל לו לעולם עד שיתן לחברו מה שחייב לו וירצהו, אעפ"י שהחזיר לו ממון שהוא חייב לו צריך לרצותו ולשאול ממנו שימחול לו" וכו'⁴⁴.

39. העמק דבר, ויקרא י"ט, יח ד"ה ואהבת לרעך כמוך.

40. תורת כהנים בהר פרשתא ו', פרק ט', ד.

41. קידושין דף כב, ע"ב. וכן דרשת רבי שמעון ברבי, שם. וכן תוספתא ב"ק פרק ז' יואומר ורצע אדניו את אזנו במרצע" וכו'.

42. העיקרון כי אסור לפגוע בברואי ה' הוא ביסוד האיסור של לקיחת האם על הבנים והאיסור לשחוט אותן ואת בנו ביום אחד. עיין רמב"ן, בפירושו לדברים כ"ב, ו, ד"ה כי יקרה קן צפור, "שלא יתיר הכתוב לעשות השחתה לעקור המיין". עיין גם רמב"ן שם, כ', יט, ד"ה כי האדם עץ השדה, "לא תשחית את עצה לכרות אותם דרך השחתה שלא לצורך". וכן רמב"ם הלכות מלכים פ"ו, ה"ח "לא אסרה תורה אלא דרך השחתה". עיין רמב"ן ויקרא י"ט, יט ד"ה את חקתי תשמרו, שאסור לפגוע בסדר הנבראים כפי שקבע בורא עולם.

43. עיין העמק דבר לבראשית ט', כג, ד"ה ויקח שם ויפת. וכן לדברים ה', טז, ד"ה כאשר צוך ה' אלקיך.

44. רמב"ם, הלכות תשובה פרק ב', ה"ט.

— ה —

התיקון במישור האנושי, קביעת תשלום הנזק, מסור למוסד המשפטי אשר הופקד ע"י הקב"ה להסדיר את יחסי בני אדם בעם ישראל, בתי הדין לסוגיהם: "שופטים ושוטרים לתן לך בכל שעריך... ושפטו את העם משפט צדק" (דברים ט"ז, יח). "מצות עשה של תורה למנות שופטים ושוטרים" וכו'⁴⁵. בראש המערכת המשפטית עומד בית הדין הגדול אשר מושבו בלשכת הגזית, במקדש בירושלים. ביה"ד הגדול ממנה את שאר בתי הדין בישראל ומאציל עליהם סמכות⁴⁶. תחומי שיפוט מסוימים מסורים רק לבי"ד הגדול⁴⁷. יש תחומי שיפוט שנמסרו "לסנהדרי קטנה" (בת כ"ג דיינים) שהיו בערי ישראל⁴⁸. ויש שנמסרו לבי"ד של שלושה דיינים (דיני ממונות לסוגיהם).

בית הדין הגדול ממלא תפקידים נוספים. הוא המופקד על ביאור תורת ה' והוראתה: "כי יפלא ממך דבר וכו' וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלקיך בו" (דברים י"ז, ח). ביה"ד הגדול מייצג את כלל ישראל, במספר תחומים חשובים כמו: "אין מוציאים למלחמת הרשות... אין מוסיפין על העיר והעזרות" (משנה סנהדרין פרק א'), הוא משתתף בהעמדת מלך על עם ישראל, ומקדש חדשים⁴⁹. בית הדין הגדול הוא גם הרשות המחוקקת, מתקין תקנות, גוזר גזרות וקובע מצוות דרבנן.

— ט —

בתי הדין בישראל פועלים בסמכות אלוקית ובהשראה אלוקית. "ואמר רבי אברהם כי נקראו השופטים אלקים בעבור שהם מקיימי משפטי ה' אלקים בארץ. ולדעתי יאמר הכתוב 'והגישו אדניו אל האלקים', יעד האלקים יבוא דבר שניהם, לרמוז כי האלקים יהיה עמהם בדבר המשפט, הוא יצדיק והוא ירשיע" וכו'⁵⁰. הקב"ה מנחה את בית הדין ושומר מטעות, "ועוד שלא יתן ה' השופטים הצדיקים העומדים לפניו לשפוך דם נקי כי המשפט לאלוקים הוא ובקרב אלקים ישפוט. והנה כל זה מעלה גדולה בשופטי ישראל וההבטחה שהקב"ה מסכים על ידם ועמהם בדבר המשפט... והוא ינחם בדרך אמת"⁵¹. בזה מסביר רמב"ן את ההלכה הנדרשת מן הפסוק "ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו" וכו' (דברים י"ט, יט), "כאשר זמם ולא כאשר עשה, מכאן אמרו: הרגו — אין נהרגים", לאחר ביצוע פסקי הדין על פי עדותם של עדי שקר שהוזמו, העדים הזוממים אינם נענשים. כי "אם נהרג ראובן נחשוב שהיה אמת כלל אשר העידו עליו הראשונים (=העדים הראשונים אשרו הזומם), כי הוא בעונו מת, ואילו היה צדיק לא יעזבונו ה' בידם, כמו שאמר הכתוב 'ה' לא יעזבונו בידו ולא ירשיענו בהשפטי'⁵².

45. רמב"ם, הלכות סנהדרין פרק א'.

46. הלכה ג'. וכן הלכות סנהדרין פרק ה', ה"א, ועיין לחם משנה, הלכות סנהדרין פ"א, ה"א.

47. הלכות סנהדרין פרק ה', ה"א.

48. שם, הלכה ב'.

49. עיין חידושי הגרי"ז, הלכות סנהדרין פ"ה, ה"א.

50. רמב"ן לשמות כ"א, ו ד"ה והגישו אדניו אל האלקים.

51. רמב"ן לדברים י"ט, יט ד"ה כאשר זמם.

52. רמב"ן, שם. הסבר נוסף להלכה זו עיין להלן.

— י —

בית הדין גם בתפקידו כמורה הוראה בישראל וגם בתפקידו כמוסד מחוקק – פועל בסמכות ובהשראה אלוקית. "בית הדין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה והם עמודי ההוראה... וכל המאמין במשה רבינו ובתורתו חייב לסמוך מעשה הדת עליהן ולישען עליהן"⁵³.

הקב"ה מסר לביה"ד את הסמכות לפרש את התורה "באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן", את הסמכות לחוקק "גזרות ותקנות ומנהגות" לפי מה שהשעה צריכה. העובר על דבריהם עובר על לא תעשה"⁵⁴. וכן כתב רמב"ן: "אבל תאמר, כך צוה אותי האדון המצוה על המצוות שאעשה בכל מצוותיו ככל אשר יורוני העומדים לפניו במקום אשר יבחר ועל משמעות דעתם נתן לי את התורה אפילו יטעו... כי על הדעת שלהם הוא נותן להם התורה... כי רוח ה' על משרתי מקדשו ולא יעזוב חסידיו לעולם נשמרו מן הטעות ומן המכשול"⁵⁵. הקב"ה מסר את סמכות הפירוש לתורה לביה"ד אשר בירושלים והוא הקב"ה שומר "משרתי אל" מטעות. הרמב"ן מוסיף על דברי הרמב"ם את העיקרון שהקב"ה "עם משרתי אל", חברי ביה"ד, לבל יטעו.

רבי יהודה הלוי מרחיק לכת בעמדתו. לדעתו, סמכות בית הדין להכריע הכרעות הלכתיות, לפרש כתובים, לקבוע מצוות דרבנן שעליהם אנו מברכים את ברכת המצוות, כי על חברי בית הדין בירושלים "דבק הענין האלוקי... אם דרך נבואה, או באמצעות סיוע ממרומים הארה עליונה"⁵⁶. הוראות ביה"ד מחייבות כי הן דבר ה'. בביה"ד בירושלים נמשכת ההתגלות האלוקי של מעמד הר סיני, של מתן תורה. על כן יכולים לברך "...אשר קדשנו במצוותיו וצונו (=הקב"ה)..." בית הדין פועל בכל תפקידיו לפני ה' בסמכות אלוקית ומתוך השראתו.

— יא —

לבית הדין נמסרה הסמכות לדון דיני נפשות על פי התורה בשני סוגי המצוות: במצוות שבין אדם למקום ובמצוות שבין אדם לחברו. מחלל שבת ובא על הערוה נידון על-ידי ביה"ד, כשם שההורג את הנפש נידון על ידיו. חיוב המיתה של ביה"ד הוא בשליחותו של מקום. החיוב הוא כלפי שמיא. בסמכות ביה"ד לענוש עונש גופני מי שעובר על מצוות לא תעשה לסוגיהן (לאו שיש בו מעשה, לאו שיש בו מיתה בידי שמים ולאו שיש בו כרת). אוכל נבלות וטרפות נידון ע"י בית דין כשם שהגונב מחברו נידון על ידי בית דין. העונש הגופני המוטל ע"י בית הדין מכפר כלפי שמיא "כל מי שחטא ולקה תוזה לכשרותו שנאמר יונקלה

53. רמב"ם, הלכות ממרים, פרק א', ה"א.

54. שם.

55. רמב"ן לדברים י"ז, יא, ד"ה ימין ושמאל.

56. ריה"ל, ספר הכוזרי מאמר ג', לט, תרגום ר"י אבן שמואל, עמ' קכ"ט. עמדת ריה"ל היא בניגוד לדעת הרמב"ם הפוסק כי אין מעמד לנביא בהלכה ובפ"י הכתובים. עיין הקדמתו לפירוש המשניות והלכות יסודי התורה פ"ט, ה"א.

אחיך לעיניך כיון שלקה הרי הוא אחיך, אף כל מחוייבי כרת שלקו נפטרו מידי כריתתך⁵⁷. בסדר הענישה על ידי בית הדין נפסק: "הגדול שבדיינים קורא כל זמן שזה לוקה אם לא תשמור לעשות והפלא ה' מכותיך וכו' וקורא וחוזר וקורא עד שתגמר כלל ההכאה" וכו'⁵⁸. רק כאשר ביה"ד מבצע את הענישה היא מכפרת. אם גורם אחר יבצע את הענישה לא יתכפר לעברין⁵⁹.

וכן, חייבי מיתות בית דין מיתתם היא כפרתם "רחוק ממקום ההריגה כעשר אמות ואומר לו התוודה שכן דרך המומתים מתוודין, וכל המתוודה יש לו חלק לעולם הבא, ואם אינו יודע להתוודות אומרים לו אמור תהא מיתתי כפרה על כל עוונותי, אפילו ידע בעצמו ששקר העידו עליו כך הוא מתוודה"⁶⁰. בתחום מצוות שבין אדם למקום בית הדין פועל בשליחותו של מקום.

בתחום המצוות שבין אדם לחברו הפעולה השיפוטית של בית הדין היא בשני מישורים, במישור האלוקי ובמישור האנושי. במישור האנושי תפקיד ביה"ד למנוע ולתקן עושה, עול ונזק בין בני אדם, להסדיר חיי בני אדם על יסודות הצדק והיושר. ובמישור האלוקי, מכיוון שכל פגיעה בזולת היא מעשה חטא כלפי הקב"ה ופגיעה בו כביכול, כמבואר לעיל, הרי פעולתו השיפוטית של ביה"ד בשליחותו של מקום מתקנת את מעמדו של האדם לפני אלוקים, כמו במצוות שבין אדם למקום. פסיקת בית הדין וביצוע פסיקתו הם תיקון החטא לפני ה'.

במקרים מסויימים אשר הגדרתם ההלכתית היא "גרמא בנזיקין", הדין הוא פטור בדיני אדם וחייב בדיני שמים⁶¹. מידת האחריות של המזיק בגרמא אינה מספיקה לחיבו. בית הדין אינו יכול לפסוק חיוב תשלומים. אבל המזיק בגרמא עשה מעשה בכוונה שגרם נזק לחברו, הוא עבר איסור, על כן הוא חייב בדיני שמים, בית הדין פוסק את החיוב בדיני שמים. פירושו של המושג "חייב בדיני שמים" מוסבר בבהירות בתוספתא: "המבעית בהמת חברו פטור בדיני אדם ודינו מסור לשמים"⁶². וכן "ר' יהושע אומר ארבעה אין חייבים לשלם מן הדין ואין השמים מוחלין להם עד שישלמו"⁶³.

אדם זה שאשם כלפי שמיא, צריך למחילה ולכפרה ולשם כך הוא צריך לשלם. וכתב מהרש"ל: "וכן מצאתי בצפנת פענח וז"ל כל מקום שאמרו חייב בדיני שמים, אם בא צריכים להודיעו אין אנו יכולים לחייב אותו, אבל צריך אתה לצאת ידי שמים, כי דינך מסור לו, כדי שיתן אל לבו וירצה את חברו ויצא ידי שמים"⁶⁴. גם כאשר אין אחריות משפטית מבחינת סדרי החברה, יש אחריות משפטית מבחינת מעמד האדם לפני ה', ובית הדין דלמטה פוסק גם ביחס למישור זה.

57. רמב"ם, הלכות סנהדרין פרק י"ז, ה"ז.

58. שם, פרק ט"ז, ה"א.

59. עיין חידושי רבנו חיים הלוי, הלכות עדות פרק כ' הלכה ל"ב. "ונראה לומר דהרי מציעו גבי מלקות דבעינן דוקא שילקה בפני ביידי וכדכתיב בקרא ויהפילו השופט והכהו לפניו, וכן הוא לשון הרמב"ם הלכות סנהדרין פט"ז הלכה ב'... ולישנא דבפני שלושה משמע דכולל גם זאת שהמלקות תהיה בפניהם דוקא, וכל עיקרה של מלקות הוא רק בפני בית דין".

60. רמב"ם הלכות סנהדרין פרק י"ג, ה"א.

61. ב"ק דף נה, ע"ב: "אמר רבי יהושע ארבעה דברים העושה אותן פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים" וכו'.

62. תוספתא בבא קמא פרק ו', טז.

63. תוספתא שבועות פרק ג', ב.

64. ים של שלמה, בבא קמא פרק ו' סימן י"ג.

— יב —

מכיוון שבית הדין בפסיקתו פועל גם במישור האלוקי, כפי שהוסבר לעיל, לעתים כוח השפיטה נשלל ממנו. בכך תוסבר ההלכה "מודה בקנס פטור"⁶⁵. חיובי קנס אינם תשלום עבור הנזק של החבר. חיוב כפל של הגנב הוא חיוב כלפי שמיא, על כן הוא חייב להקבע רק על ידי בית דין, בשליחותו של מקום, בתהליך פרוצדורלי שהתורה חייבה את ביה"ד "על פי שניים עדים או שלשה עדים יקום דבר" (דברים י"ט, טו) חיוב תשלום קנס הוא פעולה של ביה"ד במישור האלוקי כדי לכפר על מעשה העבריין לפני ה'⁶⁶. על כן, בדיני קנסות צריכים בית דין סמוכים ואין דינם דיני קנסות בזמן הזה.

כך תוסבר ההלכה "כאשר זמם ולא כאשר עשה מכאן אמרו הרגו אין נהרגים"⁶⁷. אם בית הדין פסק לחובת הנאשם בהריגה ופסק הדין בוצע. אח"כ נתברר כי העדות על פיה פסקו וביצעו את פסק הדין הייתה עדות שקר, העדים הוזמו⁶⁸, אין דין מוות על העדים הזוממים. הלכה זו אינה מובנת. הרי דברים ק"ו, אם על זממם בלבד נהרגים, למרות שלא הצליחו להוציא זממם לפועל, הרי כאשר הצליחו בזממם והנאשם הוצא להורג על פי עדותם ודאי שהם יהיו חייבים מיתה⁶⁹.

ונראה פירוש ההלכה כך: התורה מתייחסת בחומרה רבה לעדים זוממים. הם חייבים מיתה על זממם, אעפ"י שלא הצליחו, מכיוון שהם ביקשו לנצל לרעה את בית הדין הפועל בשם ה' ותפקידו להביא לעולם אמת וצדק⁷⁰. זו עבירה חמורה המחייבת מיתה. דינם של עדים אלה נמסר ע"י הקב"ה לבית הדין. אבל כאשר העדים הצליחו בזממם, הם הצליחו להפעיל את בית הדין לעוות ולרשע, ביה"ד הפך על ידי עדים אלה זרוע לביצוע רשע ואי צדק. עדים אלה ראויים לעונש הרבה יותר חמור אשר אין בידי אדם להוציאו לפועל. על כן, חוזר הדין לבית דין של מעלה, הקב"ה עצמו יענישם. אין ביכולת בית הדין להוציא עבריין חמור זה (העדים הזוממים) מחומרת המעשה כלפי הקב"ה. בית הדין אינו יכל להביא כפרה למעשה חמור זה. הדין חוזר לידי שמים.

מקור להסבר זה בדברי המהרש"א במסכת סנהדרין. הגמי אומרת "אמר רב אחא בריה דרבא העביר כל זרעו (למולך) פטור, שנאמר 'מזרעך' ולא כל זרעך"⁷¹. ואלו דברי המהרש"א: "כתב הסמ"ג לאווין מ' ויש בזה טעם לתשובת המינים, מפני שבמיתת בית דין מתכפרים המומתים וזה עשה כל כך עבירה גדולה שאין הקב"ה רוצה שיהיה לו כפרה... עכ"ל, ע"ש, ומזה נראה לתת טעם הא דאמרינן בכל דוכתא דאין עונשין מן הדין אע"י דק"ו מדה היא בתורה, מכל מקום אין לדון כן לענין עונש, דאימא זה שעשה עבירה החמורה מזו אינו מתכפר בעונש המפורש בקלה ממנה וק"ל. כאשר אין בית דין דלמטה יכול להביא כפרה, הדין חוזר לבית דין של מעלה.

65. בייק דף סד, ע"ב.

66. ונחלקו הראשונים בדין כפל, דאין דנים בזמן הזה, שאין ב"ד סמוכים אי מהני תפיסה. עיין מנחת חינוך מצוה נ"ד, הוצ' מכוון ירושלים כרך א', עמ' ערי"ה סעיף י"ב.

67. מכות דף ה', ע"ב במשנה: "אין העדים זוממים נהרגין עד שיגמר הדין".

68. מכות ה', ע"א במשנה: "אין העדים נעשים זוממים עד שזימו את עצמן". רש"י ד"ה שזימו את עצמן: "שזימו אותן בעסקי גופן ולא בעסקי ההורג ההרוג".

69. ראה לעיל הסברו של רמב"ן דברים י"ט, יט ד"ה כאשר זמם.

70. עיין הרב ד"ר א"א וינגרט, חידושי בעל שרידי אש על השי"ס, עמ' תקל"ג.

71. סנהדרין דף סד, ע"ב. ומהרש"א שם, ד"ה ומזרעך ולא כל זרעך.

— יג —

על פי דברינו נסביר את הגמי' במס' בבא קמא לו, ע"ב על המשנה "שור של ישראל שנגח שור של כנעני פטור" וכו'. שם בגמ' דף לח, ע"א: "אמרי, ממה נפשך אי רעהו דוקא דכנעני כי נגח דישאל נמי ליפטר ואי רעהו לאו דוקא אפילו דישאל כי נגח דכנעני נחייב. אמר רב אבהו אמר קרא 'עמד וימודד ארץ' ראה ויתר גוים ראה שבע מצוות שקיבלו עליהם בני נח כיון שלא קיימו עמד והתיר ממונן לישראל⁷³. רבי יוחנן אמר מהכא, הופיע מהר פארן, מפארן הופיע ממונם לישראל".

הגמ' מביאה סיעתא מברייתא: "תניא נמי הכי שור של ישראל שנגח שור של כנעני וכו' שנאמר 'עמד וימודד ארץ' וכו' (לימודו של ר' אבהו) ואומר, 'הופיע מהר פארן' (לימודו של ר' יוחנן), מאי ואומר, וכי תימא האי עמד וימודד ארץ מיבעי ליה כדרב מתנה וכדרב יוסף, תא-שמע 'הופיע מהר פארן', מפארן הופיע ממונן לישראל וכו', מאי דרב יוסף, דא"ר יוסף 'עמד וימודד ארץ' ראה וכו' מה ראה, ראה שבע מצוות שקיבלו עליהם בני נח ולא קיימום ועמד והתירן להם, איתגורי איתגר אי"כ מצינו חוטא נשכר, אמר מר בריה דרבנא לומר שאפילו מקיימין אותן אין מקבלין עליהן שכר. ולא, והתניא ר' מאיר אומר וכו'. אמרי, אין מקבלין עליהן שכר כמצווה ועושה אלא כמי שאינו מצווה ועושה, דאמר רב חנינא גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה".

וכך פסק הרמב"ם: "שור של ישראל שנגח שור של נכרי בין תם ובין מועד פטור, לפי שאין הגויים מחייבים את האדם על בהמתו שהזיקה והרי אנו דנין להם כדיניהן, ושור של נכרי שנגח שור של ישראל בין תם ובין מועד משלם נזק שלם⁷⁴. ונראה הסבר הענין, בני נח נצטוו על הדינים במסגרת "שבע מצוות בני נח". מצוות אלו "הדעת נוטה להן"⁷⁵, כלומר, הן מחויבות ומובנות ע"י השכל האנושי. לא תיכון חברה אנושית ללא מערכת חוקית וסדרי משפט מתוקנים.

הציווי האלוקי של מצוות אלו מעניק להן את המימד האלוקי כפי שנתבאר. אמר ר' יוסף: "ראה שבע מצוות שקבלו עליהן בני נח ולא קיימום עמד והתירן להם", כלומר, הקב"ה ביטל את ציוויו, ביטל את המישור האלוקי ביחס לבני נח. היחסים החברתיים נקבעים על פי ההסכמות השכליות של בני החברה. הן קובעות את הדינים וסדרי המשפט והענישה. בתי דין מופקדים על שמירת הדינים ואכיפתם אבל אינם פועלים בתחום היחס שבין אדם למקום.

שכר שמירת סדרי החברה הוא במישור האנושי, במישור היחסים שבין בני אדם "כמי שאינו מצווה ועושה". "מי שמצווה (ע"י הקב"ה) ועושה", שכרו גם במישור האלוקי. מישור זה ניטל מבני נח כאשר עברו על שבע המצוות שנצטוו⁷⁶. שני הלימודים מהפסוק

73. עיין שם תוספות ד"ה עמד והתיר ממונן לישראל עיין שם מהרש"ל, מהרש"א ומהר"ם.

74. רמב"ם הלכות נזקי ממון פ"ח, ה"ה.

75. סנהדרין דף נו, ע"א, רמב"ם הלכות מלכים פרק ט' הלכה א'.

76. עיין העמק דבר, דברים ה', טז ד"ה כאשר צוך ה' אלקיך.

"עמד וימודד ארץ" וכי, לימודו של ר' יוסף – "עמד והתירן", ולימודו של ר' אבהו "עמד והתיר ממונן לישראל", קשורים זה בזה. הקב"ה הסיר את הציווי מבני נח, הסיר את המימד האלוקי מן "הדינים" ביחס לבני נח, על כן אין ביה"ד פועל במישור האלוקי ביחס לבני נח. שור של ישראל שנגח שור של ישראל החיוב של בעל השור הוא גם כלפי שמיא וביה"ד בפסקיו מוציאו גם מחטאו כלפי הקב"ה. שור של ישראל שנגח שור של נכרי מחויבתו של בעל השור המזיק היא אך ורק במישור האנושי השכלי, על כן, אין ביה"ד מתערב ופוסק חיוב, שהרי במישור האנושי השכלי אין הגויים מחייבים את האדם על נזקי בהמתו שהזיקה, "והרי אנו דנים להם כדיניהם".

אם ייקבע, כי מבחינת שמירת סדרי החברה, יש אחריות ומחויבות של הבעלים על נזקים הנעשים על ידי ממונם, הרי תהיה אחריות ומחויבות של ישראל גם כלפי נכרי. כלפי הנכרי בטל החיוב במישור האלוקי, ואם אין חיוב במישור האנושי, ביה"ד לא יתערב ולא יקבע החיוב. דין תורה במלואו הכולל את שני המישורים האנושי והאלוקי חל רק כלפי ישראל.

למדנו הבחנה זו בעניין מי שלוה מנכרי. "על כן נראה לעני"ד דאף אם הפקעת הלואה (אם לזה מנכרי) מותר אין נפקע השעבוד בשום אופן עד שיפרע לו. והטעם בזה הוא על פי מה שכתבנו בפרקים הקודמים שדיני המשפטים והאיסור והיתר הם עניינים נפרדים, וכמו שהבנו שיטת הריטב"א לעניין השתעבדות בתשלומי רבית, דאף שאסרה תורה לשלם חוב זה אבל החוב המשפטי קיים, כמו כן הוא עניין הלוואת נכרי, במה שנוגע לדיני המשפטים אין חלוק נכרי מישראל... באופן דלפי זה אם לזה מנכרי... החיוב המשפטי הוא קיים ועומד כמו בישראל, אלא באם חייב לישראל איכא איסור לשמים אם אינו פורע ובנכרי ליכא איסור אם אינו פורע, ורק בגזל ממש ילפינן מקרא דאסור, אבל בהלוואה ליכא קרא, ומשום הכי כשאינו פורע אינו עובר על שום מצוה, אבל מדיני המשפטים לא נפקע כלום. וכמו שכתב בספר יראים הובא במגן אברהם סימן תרל"ז סק"ג דאפי' למי"ד גזל נכרי מותר, מכל מקום לא מיקרי לכם לעניין אתרוג, דהיינו דליכא איסור לשמים למי"ד זה (דגזל נכרי מותר), אבל מצד הקנינים לא נפקע דין בעלים בלי יאוש ושינוי רשות וכן כתב הגאון רע"א בשם רמב"ן במלחמות, יעו"ש⁷⁷.

בקיום מצות ד' מינים (אתרוג) דבעינן "לכם", הקובע את הבעלות הוא המישור של יחסי בני אדם, המישור האנושי. אם כן, למרות שלא עבר איסור כלפי שמיא למי"ד גזל נכרי מותר, מכל מקום לא מיקרי שיש לו בעלות על האתרוג מבחינה משפטית, ואם כן לא הוי "לכם", ולא יוכל לצאת חובת קיום מצות ד' מינים.

— יד —

לפי דרכנו תוסבר ההלכה בדיני נפשות באור חדש. כתב הרמב"ם: "ישראל שהרג גר תושב אינו נהרג עליו בבית דין שנאמר וכי יזיד איש על רעהו ואין צריך לומר שאינו נהרג

77. הגר"ש שקאף, שערי יושר, שעה ה' פרק ה', עמ' י"ד.

על הגויי" וכו'⁷⁸. מקור דברי הרמב"ם במכילתא "וכי יזיד איש על רעהו" (שמות כ"א, יד)... רעהו להוציא את האחרים. איסי בן עקיבא אומר קודם מתן תורה היינו מוזהרים על שפיכות דמים, לאחר מתן תורה תחת שהוחמרו הוקלו, באמת אמרו פטור מדיני בשר ודם ודינו מסור לשמים"⁷⁹.

על פי דברי המכילתא כתב בכסף משנה שם "וזהו שכתב רבינו אינו נהרג עליו בבית דין, כלומר, אבל דיני שמים חייבי". אדם מישראל ההורג את חברו ונידון בבית דין למיתה, הרי מיתתו כפרתו גם כלפי שמיא. סמכות זו, להביא כפרה, נמסרה ע"י הקב"ה לבית דין ביחס לעם ישראל בלבד. ישראל ההורג את הנכרי אין כפרתו מסורה לבית דין, דינו מסור לשמים. ייתכן לומר כי ההורג את הנכרי אין דינו מסור לבי"ד כי עונו חמור ואין ביכולת ביה"ד לכפר עונו. ההסבר בדברי בעל "אור שמח": "ויתכן משום דישראל שהרג בן נח איכא מלבד חטא הרציחה עוד עון חילול ה' ית'... ובזה אמרו אין יום הכפורים ותשובה ויסורים וכו' רק מיתה ממרקת... נמצא דיש עונש מיתה על חילול ה' ואין יכופר לו על ידי מיתה חטא הרציחה, על כרחין דינו מסור לשמים"⁸⁰.

מדברי איסי בן יהודה במכילתא ברור כי האיסור להרוג נכרי הוא מוחלט כפי שהיה קודם מתן תורה ולא ייתכן שלאחר מתן תורה הוקלו. דינו של ההורג נכרי לא נמסר לבית הדין בתפקידו כלפי שמיא.

כאמור, תפקידו של בית הדין בישראל הוא בשני מישורים האלוקי והאנושי. על כן, כאשר אין בית הדין יכול לפעול במישור האלוקי הוא חייב להמשיך בתפקידו במישור האנושי-חברתי. להנהיג את עם ישראל בדרכי צדק ויושר, לשפוט משפט צדק, למנוע עוול. במסגרת תפקיד זה ביה"ד פועל, בעת הצורך, גם לא לפי הפרוצדורה המחויבת על פי התורה. "יש לבי"ד להלקות מי שאינו מחויב מלקות ולהרוג מי שאינו מחויב מיתה ולא לעבור על דברי תורה אלא לעשות סייג לתורה, וכיוון שרואים ב"ד שפרצו העם בדבר, יש להם לגדור ולחזק את הדבר כפי מה שיראה להם, הכל הוראת שעה לא שייקבע הלכה לדורות" וכו'⁸¹. כשבית דין דן "לצורך השעה", על פי הכרתם את צרכי הדור, על פי כללי יושר וצדק, הרי הוא פועל במישור התפקיד החברתי המוטל עליו⁸². במסגרת זו יהיה ב"ד חייב לדון גם הורג נכרי כדי למנוע פגיעה חברתית.

בתי הדין פועלים במלוא סמכותם, הן במישור האלוקי והן במישור החברתי, כאשר ביה"ד הגדול יושב בלשכת הגזית, סמוך למקום המקדש והיכל על מכונו וכהן בעבודתו

78. הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק ב' הלכה י"א. כך הגירסה במהדורת ש' פרנקל במהדורות הרגילות הגירסה "בראשונה מי שהרג" וכו'.

79. מכילתא מסכתא דנויקין, משפטים, פרשה ד', הוצ' הורוביץ-רביץ, ירושלים תש"ל, עמ' 263.

80. הגאון רבי מאיר שמחה הכהן. משך חכמה, פי משפטים ד"ה שם במכילתא, הוצ' מכון אור המאיר ירושלים תשנ"א, עמ' קי"ז.

81. רמב"ם, הלכות סנהדרין פרק כ"ד, ה"ב, עיין הגרי"א הלוי הרצוג, תורת האהל, הוצ' מוסד הרב קוק, עמ' פ"ח-צ'.

82. הראשונים נחלקו ביחס לרמת בי"ד לו נמסרה הסמכות לדון "לצורך השעה". עיין אנציקלופדיה תלמודית ג' ערך בית דין, עמ' קע"ג.

ושכינה שרויה בישראל. "ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם" (דברים י"ז, ט), בזמן שיש כהן יש משפט, בזמן שאין כהן אין משפט⁸³. התפיסה המשפטית הישראלית היא; מעשי בני האדם הם לנוכח פני ה'. האחריות האישית היא לא רק במישור החברתי, היא גם כלפי הקב"ה. מערכת המשפט פועלת בשם ה', היא ביטוי לנוכחות האלוהית בישראל. מושב ביה"ד, הוא המשך למעמד הר סיני. במתן תורה "הרכין הקב"ה שמים העליונים על ראש ההר ודבר עמהן מן השמים" וכו'⁸⁴, כך הוא בבית הדין "ה' נצב בעדת אל בקרב אלקים ישפוט"⁸⁵.

יהי רצון ויקויים בנו תזון הנביא: "ואשיבה שפטיך כבראשונה ויעצרך כבתחלה... ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה" (ישעיהו א', כו-כז).

83. סנהדרין דף נב, ע"ב, עיין רמב"ם הלכות סנהדרין פרק י"ד, ה"א. על היחס בין פעולת ביה"ד "לצורך השעה" ופעולתו במישור האלוהי, עיין הרב ד"ר א"א וינגורט, חידושי בעל שרידי אש על השי"ס, עמ' תקכ"ו-ז', תקל"א-ב'.
84. מכילתא דר' ישמעאל מסי' דבחודש סוף פרשה ט', הוצ' הורוביץ-רבין, עמ' 238. וכן מכילתא דר' ישמעאל מסי' דבחודש פרשה ד', עמ' 216 שם.
85. זו המשמעות הפנימית לסמיכות פרשת מתן תורה לפרשת משפטים וסמיכות פרשת דינים לפרשת מזבח "לומר לך שתשים סנהדרין אצל המקדש".